

Ingrid Sommerseth

JERNALDERENS JAKTPILER FRA NORDNORSKE FJELL MISTET ELLER SKUTT BORT?

Dobbelttegget pil, Ts. 11200. Pila er 15,50 cm lang, har et 2,90 cm bredt blad og veier 25,5 g. Funnet i 1996 langs en sti med sand og grus ovenfor sentrum av Guovdageaidnu (400 moh.).
Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Referanse: <https://doi.org/10.33673/OOA20241/14>

Bildene i denne boken har lisens CC BY-NC-ND 4.0, og kan kun kopieres og viderefremmes i ikke-kommersielle sammenhenger, og må ikke endres eller bearbeides på noen måte.

I gjenstandsmagasinet på Norges arktiske universitetsmuseum har vi mange jernpiler og noen få tregjenstander som er oppdaget hver for seg, høyt på fjellet i Nordland, Troms og på Finnmarksvidda, for det meste i øde områder hvor det ikke bor folk i dag. De er ikke funnet i en grav, i et hus, på en boplass eller i andre sikre arkeologiske kontekster sammen med andre gjenstander. Typologisk hører jernpilene til jernalderen og middelalderen, og de aller fleste er svært godt bevart. Gjenstandene har på grunn av sin begrensede funnkontekst som løsfunn lenge gått under radaren for en nærmere arkeologisk gjennomgang og tolkning, som setter dem i sammenheng med den øvrige kulturhistorien i Norge. Gjennomgangen i denne artikkelen skal i all hovedsak omhandle jernpilene, men omtaler også andre fjellfunn.

Milde vintre og varme somre har i de siste hundre årene ført til at snøfonner, snøflekker og isbreer i Norge blir stadig mindre. Etter hvert som isen og snøflekken smelter vekk i høyfjellet, har gjenstander plutselig blitt synlige

i fjellene, og det er gjort flere funn på vidda. I Nord-Norge finner vi flest jaktpiler av jern og noen få lokaliteter med gjenstander av tre. Gjenstandene som ble etterlatt på fonnen eller på snøflekken, kan ha ligget urørt i lang tid før isen og snøen smeltet og de igjen kom frem i dagen.

Nytt funn i 2022 fra Guovdageiadnu i Finnmark. Pila (Ts. 16197) ble funnet ved elvebredden. Bladformet pil som er 15,07 cm lang og 2,30 cm bred. Relateres typologisk til vikingtid, tidlig på 1000-tallet. Foto: Ingrid Sommerseth, UiT Norges arktiske universitet.

Folk som ferdes på fjellet i dag, og som er oppmerksomme, kan dermed plutselig komme over godt bevarte gjenstander, som jernpiler med og uten treskaft, dyrebein, gevir, skolær, tekstiler og annet treverk.

Etter en gjennomgang og kartlegging av alle typer løse funn fra høyfjellene i Nord-Norge ser vi et tydelig mønster av viktige områder hvor fortidig jakt og fangst på villrein har pågått, og spor etter historiske ferdselsområder og flytteveier for den samiske tamreindrifta. Funn av jaktredskaper som for eksempel jernpiler er ikke unikt, og samme type funn fra fonnene i Midt-Norge tolkes i relasjon til jakt og fangst på villrein og til ferdsel over fjellene. I Midt-Norge har en større og lengre kartlegging fastslått at denne ferdselen på høyfjellet og aktivitetene rundt villreinjakten foregikk i perioder av bronsealderen og frem til middelalderen (Pilø mfl., 2020, s. 450). Selv om det nordnorske materialet ikke er like omfangsrikt som det man finner i Midt-Norge, så viser de mange fjellfunnene i nord en stor spredning over store fjellområder, og er tydelige indikasjoner på en lignende intensivering og spesialisering av jakt og fangst på villrein i løpet av jernalderen og begynnelsen av middelalderen (Sommerseth, 2015).

BAKGRUNN FOR FJELLFUNNENE I NORD OG I SØR

Funn av organisk materiale som tre, bein og gevir i en arkeologisk kontekst på høyfjellene i Nord-Norge er sjelden, noe som kan ha å gjøre med både bevaringsforhold og naturlig nedbrytning over tid. Arkeologene har kun dokumentert fire høyfjellslokalteter med tregjenstander: tre lokaliteter i Nordland og en lokalitet i Troms fylke, og dette er sparsomt hvis vi sammenligner dette med de 36 høyfjellslokalitetene med pilefunn av jern, som jeg skal komme nærmere inn på. Den første lokaliteten med tregjenstander ble oppdaget i 1952 av en glasiolog som var på feltarbeid på den 900 meter høye platåbreen til Frostisen, som ligger mellom Skjomen og Tysfjord i Nordland fylke (Dahl, 2002). Her ble det gjort funn av flere tregjenstander som hadde smeltet ut av isen: et trelokk, fire trepinner og to treboller (Ts. 5455 a–d). Funnene er ikke gjennomgått eller datert, men de antas å være fra siste del av middelalderen eller nyereere tid ut fra funnenes typologi og beliggenhet.

Den andre lokaliteten i Nordland fylke ligger ved Bjøllåvatn på Saltfjellet, 760 moh. i Saltdal kommune. En turgåer fant en 44 cm lang trepinne i 2013, som akkurat hadde tint ut av en liten snøfonn. Pinnen er tolket som skremmepinne (Ts. 13829) og kan ha inngått som del av en større fangstinnretning for å lede villreinflokkene til bestemte områder. Slike skremmepinner er kjent fra fonnene sørpå og antas å være fra jernalder eller middelalder (Pilø et al., 2018). Den tredje lokaliteten i Nordland fylke ligger på den 930 meter høye Flatkjølen i Rago nasjonalpark og ble også oppdaget sommeren 2013. Dette funnet består av 14 trebord med trenagler som en gang hadde vært en pulk (Ts. 16262). Trebordene lå i nærheten av hverandre på en flat del av isbreen og ble tilfeldigvis funnet av turgåere som så dem på avstand, ettersom de akkurat hadde tint frem av isen. En dendro- og vedanatomisk analyse fastslår at pulken var bygd for det meste av furu med enkelte bord av bjørk som var hugd lokalt i midtre del av Nordland, og som dateres mellom 1734 og 1784 (Kirchhefer, 2014). Den fjerde lokaliteten ligger i Troms fylke og ble funnet i 2015, på fjellet Rubben i Bardu kommune. Her er det også funn av trebord til en pulk (Ts. 16261) som lå synlig i et lite fjellvann ved en snøfonn, ca. 810 moh. En dendro- og vedanatomisk analyse fastslår at pulken var bygd av furu lokalt i indre Troms eller på finsk side av riksgrensen, og furua ble tidligst felt på vinterhalvåret i 1658 (Kirchhefer, 2016). Alle de fire funnstedene ligger i historisk kjente ferdselsområder som knyttes til tamreindriftas flytteveier, og i fjellområder med gode beiteforhold for villreinen i jernalder og middelalder (Andersen, 2008; Sommerseth, 2009). Funnene av tregjenstander i nord skiller seg noe ut fra det organiske materialet som har vært vanlig å finne over lang tid på fonnene lenger sør, særlig siden det midtnorske materialet som oftest har eldre dateringer til steinalder og jernalder enn det funnene fra nord viser (Callanan, 2015).

Forskningshistorisk var det gjennom Oddmunn Farbregds arbeider i Oppdalsfjella på 1960- og 1970-tallet at høyfjellsfunnene som besto av jernpiler funnet på fonnene, ble kjent. Farbregd (1972, s. 6) mente at fonnefunnene skiller seg ut fra øvrig arkeologisk materiale, fordi disse løsfunnene som kategori er styrt av klima, både i fortiden og i dag. Funnmaterialet ble omtalt som egenartet og sjeldent, med over 22 piler fra ett og samme sted, og der flere piler hadde bevarte treskaft. Innsamlingen av pilene hadde begynt allerede i 1936 og fortsatte til 1939, da jegere

Utsikt fra skaret ved Bønntuva, med Kvaløya i bakgrunnen i Tromsø kommune. Rundt snøfleckene er det registrert flere forhistoriske buestillinger, og i 1925 ble det funnet en bladformet pil, datert til vikingtid, i dette området (Ts. 3107). Foto: Ingrid Sommerseth, UiT Norges arktiske universitet.

fra Oppdal fant godt bevarte piler på nedsmeltede snøfonner gjennom flere varme somre (Farbregd, 1972, s. 3). Store deler av fonnematerialet ble liggende ukatalogisert på Vitenskapsmuseet frem til 1960-tallet, da Farbregd gjorde en typologisk og kronologisk systematisering av mer enn 80 piler fra fonnene. Han sammenlignet dem med det øvrige materialet i Skandinavia fra jernalder og middelalder, og typologien brukes som verktøy ennå i dag når man skal vurdere pilenes kronologiske plassering. Farbregd (1972, s. 6) poengterer at det er nødvendig å se på pilenes konstruksjonselement, særlig der man har bevarte skaft, og videre se pilenes form i relasjon til den funksjonen de skulle ha som gode jaktvåpen. Et

annet viktig tolkningselement var funnkonteksten og det landskapet jaktredskapene ble funnet i, som i all hovedsak relateres til fjellområder der villreinen har sitt naturlige leveområde.

Alle pilspissene er smidd i jern og har en form på bladet som er tilpasset buen og byttet. Farbregd (1972) la merke til at formen på tangen, den delen av spissen som festes og surses inn i skaftet, kunne brukes for å stille opp for en typeinndeling som også hadde kronologisk betydning. De eldste jaktspissene av jern relaterte han til siste del av eldre jernalder, fra ca. 400. Disse har flatt blad og flat tange som var festet i en spalte i skaftet. Rundt 600 gikk man over til spiss tange som var stukket inn i et hull i skaftet. De yngste pilene, fra vikingtid og tidlig middelalder, har en forbedret tange som også var spiss, men de har ofte med en ekstra tangeavsats slik at spissen ikke sprenget seg inn i skaftet når jegeren traff byttet (Farbregd, 1972). Etter en systematisk kartlegging av flere fønner i Jotunheimen de siste ti årene er det funnet mer enn 2000 gjenstander og dyrebein. Det er flest funn av pileskaft fra Langfonnen, og den største samlingen er datert til tiden mellom 300 og inn på 1000-tallet (Pilø 2021, s. 474–475). Radiokarbondateringene fra de siste årenes forskningsinnsats i Jotunheimen viser god overensstemmelse med Farbregds typologiske studier fra 1970-tallet, og de tallrike funnene fra yngre jernalder og tidlig middelalder peker mot at fonnene og områdene rundt ble brukt til jakt på villrein og som ferdselsårer (Pilø mfl., 2018, s. 7).

SPORENE ETTER VILLREINJAKTEN PÅ FJELLENE I NORD

Jakten på villreinen i jernalderen og middelalderen har trolig vært en type stillingsjakt eller drivjakt der dyret ble avlivet med pil og bue. Jakten kan ha vært best på varme sommer- og høstdager når reinen trakk ut på snøfonnene for å avkjøle seg og for å unngå innsekter, særlig reinbrens (*oestridae*). Det var mange fordeler med en slik jakt. Dyrene fulgte et bestemt adferdsmønster på varme dager, og de var lette å oppdage på snøen. Hvis man bommet på reinen, kunne man lett finne igjen de bortskutte pilene. Denne formen for jakt ble beskrevet allerede i 1518 av erkebiskop og kartograf Olaus Magnus, som observerte den på sin reise i nordområdene. I sin historie

om de nordiske folkene beskriver Magnus hvordan samene kunne finne igjen tapte piler ved å skyte ei ny pil fra samme sted og i samme retning som den forrige. I dag vet vi at jern var en viktig råvare i jernalderen, lik det som Olaus Magnus beskriver 500 år senere, og dessuten var pilene spesialtilpasset sitt bytte. Det må ha vært viktig å finne dem igjen på de hvite snøflekkeene hvis man bommet på dyret.

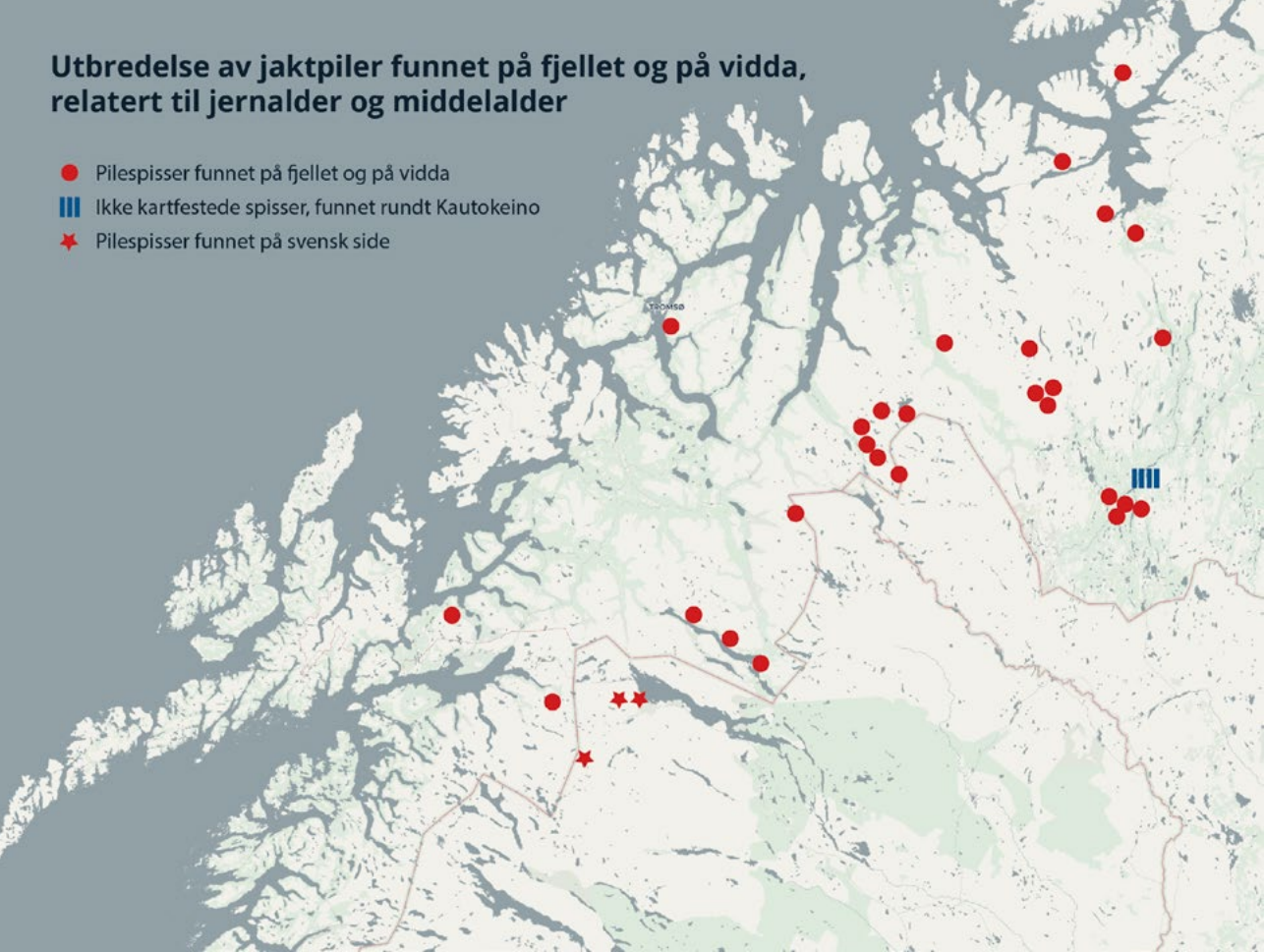

Samiske jegere, blant annet en kvinne, på ski. En tolkning av lavvuer i venstre billedkant og villrein i fjellene til høyre i bildet. Illustrasjon fra Olaus Magnus bok 4, «De nordiske folkenes historie» fra 1555.

Likevel må jegerne ha skutt bort en god del piler i de neste tusen årene, da buejakt med jernpiler ble brukt for å jakte på den intakte villreinbestanden i nord. I dag har vi kartfestet 36 pilspisser fra fjellene i Nordland, Troms og på vidda i Vest-Finnmark. Tidsdybden på alle disse pilene er fra folkevandringstid, ca. 500, og frem til 1400-tallet (Sommerseth, 2015; Farbregd, 1972). I 2021 ble det gjort et nytt funn ved riksgrensen i Saltdal kommune. En 12,5 cm lang bladformet jernspiss med et ovalt hull i nedre ende av bladet (Ts. 16258). Pila, som er den eneste av sitt slag i nord, ble funnet under Bjørntoppen, 1400 moh., og hører også til typen jernspisser fra middelalderen som ble brukt til villreinjakt. I denne kartoversikten over alle pilene er det også tatt med tre pilspisser som er funnet i fjellene rett ved riksgrensen mellom Norge og Sverige. To av pilene ble funnet i 1962 sør for Torneträsk, en bladformet- og en dobbeltegget pil. Begge ble funnet med intakte skaft og dateres typologisk til vikingtid (Lundholm, 1976). Den siste pila med skaft ble funnet i 2013 øst for Skjomen i Narvik kommune like ved riksgrensen. Jernpila med det 60 cm lange treskaftet ble funnet av en rypejeger, og det ble opplyst at funnet hadde akkurat smeltet frem fra en fonn, under det 1200 meter høye fjellet Gállan Čhokka. Funnet lå kun 800 meter inne på svensk side av grensen og oppbevares i dag på Åtjte museum i Jokkmokk (Nordlys 01.11.2013).

Utbredelse av jaktpiler funnet på fjellet og på vidda, relatert til jernalder og middelalder

- Pilespisser funnet på fjellet og på vidda
- ▮ Ikke kartfestede spisser, funnet rundt Kautokeino
- ★ Pilespisser funnet på svensk side

Utbredelse av pilespisser funnet i fjellene og på vidda i nord. Pila (Ts. 16258) fra Saltdalen er ikke med på kartet. Illustrasjon: Ingrid Sommerseth. Grafikk: Bjørn Hatteng, UiT Norges arktiske universitet. Map tiles by CartoDB, CC BY 3.0. Data by OpenStreetMap, ODbL.

Å FINNE «NÅLA I HØYSTAKKEN»?

Alle pilene som er funnet og dokumentert siden 1890, er i funnkatalogen til Norges arktiske universitetsmuseum omtalt som «løsfunn». De hadde opprinnelig ingen sammenheng med andre kulturminner, og landskapet som de ble funnet i, var dårlig beskrevet. Å oppdage en 10–20 cm lang, ofte rusten jernpil liggende så vidt synlig i grusen eller i mosen på høyfjellet, er ikke enkelt. Spørsmålet blir derfor: Hvorfor lå pila akkurat der? Og hva gjorde de i området, både de som skaut bort pila, og de som fant den?

Flesteparten av pilene i Nord-Norge er gjennom 130 år funnet av reineiere, noen få rypejegere og enkelte turgåere. De fleste pilene er kartlagt og dokumentert, men noen få er ennå ikke levert inn til universitetsmuseet, slik som tre av jernpilene som ble funnet i Storfjord kommune, og en jernpil fra Seiland i Alta kommune. Noen av pilene har også blitt oppbevart andre steder enn på universitetsmuseet etter at de har blitt funnet, da på et annet museum eller privat. Ofte er pilene i god stand fordi de er så godt bevart, men dette varer ikke lenge, ettersom jern oksiderer og rustet lett når det blir eksponert for luft. Pilene må alltid sendes raskt til konservering etter å ha tint ut av isen eller snøfonna. Den aller første pila som vi kjenner til som løsfunn på høyfjellet, ble oppdaget i 1890. Gjennom leting i magasinet og i arkivene har det nå blitt kartlagt så mange som 40 pilelokaliteter på fjellene og på vidda i nord. Det viser seg at mange av pilene er funnet av reineiere. Omstendighetene til funnet i 1890 er noe uklart, men pila (Ts. 4639) ble funnet under byggingen av nordlysobservatoriet Haldde, som ligger på den 900 meter høye Stuorahalde/Sukkertoppen, i Alta kommune. Pila ble senere tatt med til Nordland, avlevert fra Statens vegvesen til Nordlandsmuseet, før den kom inn til Tromsø Museum i 1951. Pila er bladformet og totalt 17,5 cm lang, den har dobbel tangeavsats og har et 1,90 cm bredt blad og dateres typologisk til vikingtid (Farbregd, 1972, pl.4:41).

At mange funn er gjort av reineiere, er naturlig, ettersom tamreinflukkene er på flytting mellom vinterbeitene i innlandet og sommerbeitene på kysten. Innlandsfjellene har også gode beiteområder om sommeren, og reinen søker til snøflekken i høyfjellene på varme sommerdager. Det er under slike forhold at pilene blir funnet og levert til museet som gave fra de ulike reindriftssiidaene. 60 prosent av alle pilene fra jernalder og middelalder er funnet i Nord-Troms og Vest-Finnmark, fra fjellområdene som strekker seg fra Skibotndalen, over fjellet Ráisdúottarháldi (1361 moh.) til fjellet Mollejus (975 moh.) og ned til viddene rundt Guovdageaidnu og Máze (se kartet s. 322).

Ei av pilene (Ts.3560), ei 20 cm lang dobbeltegget pil, er svært godt bevart og dateres til vikingtid. Denne ble funnet i 1931, og jernpila lå sammen med treskaftet, som også hadde styrefjær. Ifølge reineieren hadde de ikke klart å ta vare på skaftet, men funnet og konteksten er godt beskrevet; pila

og skaftet lå ved kanten av en snøflekk, den hadde akkurat tint frem og ble funnet på nordvestsiden av Buvrorášša, like ved fjellet Mollejus i Nordreisa kommune. Klimastatistikken for juli i årene 1930 og 1931 viser at det var noe varmere enn normalen i indre Finnmark, og i dag vet vi at etter tørre og varme somre smelter snøfonnene og snøflekkene raskere i fjellet. For reineieren Mathis Aslaksen Siri ble en tusen år gammel pilspiss som en gang var skutt etter en villrein, fra en jeger som sannsynligvis bommet på dyret, synlig igjen.

Dobbelttegget pil, Ts. 3560. Pila er 20 cm lang, 2,96 cm bredt blad og 34,2 gr. Funnet i 1931 av en reineier like under den 900 meter høye toppen Buovráášša. Foto: Ingrid Sommerseth, UiT Norges arktiske universitet.

Ei annen dobbelttegget pil ble i 2018 funnet av reineier Lars Henrik Båhl fra Helligskogen reinbeitedistrikt i Skibotndalen. Denne pila (Ts. 15774) ble funnet en varm sommerdag i juli, ved foten av fjellet Rovveoaivi, ca. 950 moh. Pila hadde akkurat smeltet frem og lå i leire og grus. Fjellområdet er åpent uten vegetasjon, og ifølge reineieren kan det ofte være værhardt her, slik at villreinen trolig har beitet eller trukket forbi akkurat dette området i den varme delen av året, som sensommer og tidlig høst. Flere av de samiske stedsnavnene rundt der pila ble funnet, starter med førsteleddet «Rovvi», *Rovveoaivi*, *Rovvegárdi*, *Rovveluoppal*, *Rovvejávri* og *Rovvenjanguut*. Det samiske ordet betyr tynn jernplate (Norsk–samisk ordbok, 2000), og det kan tenkes at områdene der pila ble funnet, ofte blir isete og harde som jern.

Dobbeltegget pil, Ts. 15774. Pila er 17,50 cm lang, 2,90 cm bredt blad og 36,3 gr. Funnet av reineier i 2018, på snaufjellet i Storfjord kommune. Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

I løpet av de siste 20 årene har landsdelsmuseet mottatt åtte nye løsfunn som kommer fra høyfjellene og vidda i Nord-Norge. Ett av de nyere funnene, fra 2014 (Ts. 15148), er en pil som ble funnet på et grusete underlag like ved den 880 meter høye toppen Boginippat i Storfjord kommune. Dette funnet er kun åtte kilometer sørøst for pilefunnet fra Rovveoaivi. Rypejegeren som fant jernpila i 2014, satt ved en stein for å få ly for vinden, og under kaffepausen falt blikket på en rustrød jernpil. Pila regnes som en sjelden variant og den eneste av sin type i Nord-Norge. Den dateres til vikingtid (Farbregd, 1972, pl.4:41).

Pilspiss med tangeavsats og flatt hamra blad på tangehalsen, Ts. 15148. Pila er 19,20 cm lang, størst bladbredde 2,20 cm, og veier 30,2 gr. Funnet i øvre del av Skibotndalen i Storfjord kommune. Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

DE DOBBELTEGGEDE PILENE

De dobbelteggede pilene er en piltype som lenge har vært gjenstand for debatt blant arkeologene, og som skiller seg klart fra alle andre varianter av bladformede spisser i Skandinavia, som det er flest av. Definisjonen av de dobbelteggede pilene er at de har to spisser hvor den skarpe eggen fortsetter i en buet forsenkning, formet som en gaffel. I Nord-Norge har vi dokumentert ni løsfunn av dobbelteggende piler. Tre dobbelteggede piler er funnet på vidda i Kautokeino kommune rundt 400 moh., og seks dobbelteggede piler er funnet i høyfellene henholdsvis i Målselv, Storfjord, Kåfjord og Nordreisa kommuner, alle mellom 850 og 1300 moh.

Dobbeltegget pil, Ts. 11200. Pila er 15,50 cm lang, har et 2,90 cm bredt blad og veier 25,5 g. Funnet i 1996 langs en sti med sand og grus ovenfor sentrum av Guovdageaidnu (400 moh.). Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Dobbeltegget pil, Ts. 7352. Pila er 17,80 cm lang, har et 2,40 cm bredt blad og veier 27,7 g. Funnet i 1973 langs stien i morenegrus i Isdalen (900 moh.) i Indre Troms. Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Den kronologiske horisonten og typologiske inndelingen av de dobbelteggede pilene ble først utarbeidet av arkeologen Oluf Rygh i 1885, og pilene tidfestes til yngre jernalder med en hovedperiode i vikingtid, basert på sammenligninger av funn fra jernaldergraver på Østlandet og i Trøndelag. Rygh (1885, s. 29) betegner denne piltypen som *høist eiendommelig* og mener de har blitt brukt til langbuen, og han ga denne piltypen betegnelsen *R. 551*. I Sverige ble denne piltypen tidlig på 1900-tallet ansett som østlig import, og de få funnene man hadde i Sverige, ble sammenlignet med piler funnet fra Østersjøen til Ural og Sibir (Arne, 1911). I tillegg nevner Arne at slike piler også hadde blitt funnet på de samiske offerplassene i Nord-Sverige. Her kommer også den første hentydningen til pilenes funksjon, og forfatteren knytter de dobbelteggede pilene til fuglejakt, ettersom kløyvde piler ennå ble brukt til fuglejakt i Japan rundt århundreskiftet (Arne, 1911, s. 59–60).

I verket *Lapska offerplatsfynd* av Inga Serning (1956) blir pilspissmaterialet fra offerplassene i Nord-Sverige presentert etter at det var undersøkt. Fra ti av offerplasslokalitetene ble det totalt samlet inn 200 pilspisser av jern, og det store antallet vitner om betydningen pilene hadde som offergaver i yngre jernalder og tidlig middelalder. Det ble funnet fire dobbelteggede spisser i materialet; tre spisser fra offerplassen ved Rautasjaure og en spiss fra offerplassen ved Vidjakuoika, datert fra 1000 til 1200-tallet. Serning (1956, s. 85) klassifiserte de dobbelteggede pilene som *type 10*, og hun kalte dem gaffeleggede spisser. Serning (1956, s. 88) støttet ikke arkeologen Arne sitt forslag om at de var østlig import, men mente tvert imot at pilene var produsert lokalt av både samer og germanere og brukt til jaktformål i det nordlige Skandinavia. Hun begrunnet dette med den store spredningen av materialet på offerplassene i Nord-Skandinavia, løsfunnene fra fjellene og ikke minst at arkeologene hadde dokumentert flere dobbelteggede piler i gravfunn (op.cit.). I Tromsø kommune, nærmere bestemt på Balsnes i munningen av Balsfjorden, ble det i 1889 undersøkt en flatmarksgrav hvor det blant annet ble funnet tre dobbelteggede piler (Ts. 874–882). Graven er ut fra andre funn datert til slutten av merovingertid og tidlig vikingtid (Sjøvold, 1974, s. 164, Pl.26).

Funksjonen til de dobbelteggede spissene har lenge vært diskutert og da knyttet til hvilket bytte som pila ble benyttet til. Pilene ble knyttet til fuglefangst allerede i 1910, med bakgrunn i kilder fra etnografien og studier av levende jakttradisjoner i Japan. Ellers er de så vidt nevnt i boka *Samekulturen* av Vorren og Manker (1958, s. 88), der forfatterne skriver at «spissene på fuglepilene gjerne var *tvedelt*», uten noen videre utdypning. Kan hende hadde forfatterne fått med seg studiene av den russiske etnografen A.A. Popov (1966, s. 22–25), som på 1930-tallet hadde besøkt Nganasan-folket i Taymyr i Russland. Popov kom over en annenhånds kilde som omtalte de dobbelteggede pilene som ble knyttet til fuglefangst, en type jakt som for lengst var forlatt og glemt av folket han besøkte. Senere skulle de få kildene som fantes om de dobbelteggede pilene i litteraturen bli videreført av Farbregd (1972, s. 42–43), som fastslår uten diskusjon at slike piler har vært brukt til fuglejakt. Dermed har det blitt etablert en seiglivet oppfatning som er videreført i dagens arkeologiske debatt, om at pilene har vært brukt til fuglejakt. Ennå blir disse pilene omtalt som fuglepiler, uten at det oppgis noen god forklaring eller referanse. Ut fra lokaliseringen av de mange dobbelteggede pilene i Nord-Norge er det lite sannsynlig at de har vært brukt til fuglejakt. Pilene er funnet i høyalpine områder og nakne arktiske fjellområder som ligger mellom 800 og 1000 moh. Her er det villreinjakt som peker seg ut som det mest nærliggende ut fra type landskap og øvrige arkeologiske spor. En nyere studie av denne piltypen, kombinert med eksperimentell arkeologi, viser at de dobbelteggede pilene kan ha vært uhyre effektive i buejakt på

Dobbeltegget pil, Ts. 4395. Pila er 18,30 cm lang, har et 3,10 cm bredt blad og veier 16,5 g. Funnet i 1948 i morenegrus i øvre ende av Rájájhkdalen (800 moh.) i Nordreisa kommune. Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

villrein. En testskyting med en rekonstruert bue og dobbeltegget pil viser at den hadde en voldsom innslagskraft på reinskrotten på kort skuddhold, der spissen delte ryggraden på dyret i to. Denne særegne pila har derfor vært uhyre effektiv og dødelig på storvilt (Finstad mfl., 2011).

En annen kilde om denne piltypen finner vi i sagalitteraturen. Det skal ifølge Inger Zachrisson (1997, s. 213) være indikasjoner på at de dobbelteggede spissene ble oppfattet som samiske i middelalderkildene, og under slaget ved Svolder (egentlig slaget ved Nesjar) ble Einar Tambarskjelves bue skadet nettopp av ei dobbeltegget pil (*bildor*). Bueskytteren het angivelig Finn eller var regnet som finn (dvs. av samisk ætt): «Finn skjøt, og pilen traff Einars bue på midten i det samme Einar spente buen for tredje gang. Da smalt buen i to stykker. Da sa kong Olav: 'Hva var det som brast så høyt?' Einar svarte: 'Norge av din hånd, konge'» (Krag, 2022).

VILLREINJAKT I HØYFJELLENE

Det høye antallet jernpiler som er funnet i innlandet og i høyfjellsområdet, viser at det har vært drevet mye jakt etter villrein for 1000 år siden. De aller fleste pilene er funnet fra 700 til 1400 moh., noe som betyr at villreinen har stått høyt oppe i fjellene. Det gjør reinen for å unngå insekter, og høyden indikerer derfor midtsommer- eller tidlig høstjakt. I tillegg til løsfunn av piler er det også vanlig å finne andre typer jakt- og fangstinnretninger i nærheten, som steinmurte buestillinger gjerne i nærheten av snøfonner og store snøflekker (Sommerseth, 2015). Jakten på villrein har foregått med pil og bue, trolig av mindre jaktlag og kanskje en kombinasjon av stillings-, posterings- og drivjakt. En jaktmetode som er beskrevet i senere kilder, kan ha bestått i å jage reinen vekk fra snøflekken og fonna, for deretter å skyte villreinen når den ble skremt. Jegerne kan ha anlagt buestillingene tett inntil fonnene for å komme på svært korte skuddhold, og mindre snøflekker og fonner var tradisjonelt sett bedre å jakte på enn store fonner, slik at reinen ikke hadde så stor plass å flykte på (Ryd, 2001, s. 256–261). Det er også vanlig å finne fangstanlegg for villrein med fangstgroper i nærheten av pilefunnene, som for pilene fra vidda i Kautokeino kommune, i Skibotndalen, i Nordreisa kommune og på vestsiden av Álddesjávri/Altevatnet i Bardu kommune.

Bladformet pil, Ts. 6084. Pila er 13,50 cm lang og har et 2,20 cm bredt blad. Funnet i 1972 på et høydedrag (545 moh.), 12 km nordvest for Máze, like ved et stort fangstgropanlegg for villrein. Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Bladformet pil, Ts. 5267. Pila er 18,10 cm lang og har et 2,60 cm bredt blad. Funnet i 1954 på en sandbanke like ved elva Čábardasjohka, 6 km nord for Guovdageaidnu og like ved et mindre fangstgropanlegg for villrein. Foto: Mari Karlstad, Norges arktiske universitetsmuseum.

Flere av pilene fra nord er funnet i områder med samiske stedsnavn som indikerer eldre tilstedeværelse av villrein. På den lille fjelltoppen *Goddečorut* (900 moh.) og like ved vannet *Goddejávri* i Kåfjord kommune, som på norsk betyr villreintoppen og villreinvannet, ble det i 1980 funnet ei bladformet pil med dobbel tangeavsats som dateres til tidlig middelalder. Lenger sør, på nordsiden av *Álldesjávri*/Altevatnet, er det flere pilefunn. Ei av de bladformede pilene ble funnet i 1982 i *Sieiddeláhku* (som betyr fjellpasset hvor det er et offersted), ca. 970 moh. Dette er en kjent ferdselspassasje mellom fjellene *Čoalbmoaivi* og *Doaresbákti*. Her har jegerne hatt gode utsiktsforhold og gjemmesteder i fjellsiden for å jakte villreinen som var på vandring gjennom dalføret.

Den forhistoriske villreinen har som den senere tamreinen passert de samme årstidsbeitene, noe som har gjort det lettere for jegerne å planlegge jakten. Noen av disse beitene eller passeringsstedene er rike på stedsnavn som gjenspeiler reinens tilpasning i landskapet. Appellativet *suohpáš* (nordsamisk) er et beskrivende samisk stedsnavn som knyttes til reintrekk, og som beskriver tydelige landskapsskiller i terrenget. Stedsnavnet refererer til områder hvor mennesker og dyr har ferdes, som for eksempel fjellpass eller områder hvor reinen krysser dalfører eller vader store elver. I enkelte deler av indre Finnmark har man brukt begrepet *suohpáš* om tørre eller frosne passasjer som strekker seg over store myrområder (Qvigstad, 1938). I lulesamiske områder bruker man begrepet *suohpa* om solide snøbruer som er frosset over elver (Ryd, 2001). *Suohpáš* er også benyttet som begrep om de store snøflekkene i høyfjellet eller snøfonnene, som på nordsamisk også kalles for *jassa*, steder hvor reinen gjerne står på sommeren for å unnsnippe reinbrems. I tillegg er det som tidligere nevnt flere steder hvor det finnes samiske stedsnavn på kartet som benevner villreinen, *goddi*. Villreinnavnene som vi finner på kartene, er ofte nær områder hvor arkeologene har registrert fangstanlegg og buestillinger, og i områder hvor det er gjort funn av løspiler.

AVSLUTNING

Pilspissene, fra vikingtid og tidlig middelalder, som er funnet på fjellene og vidda i Nord-Norge, knyttes til villreinenens trekkområder mellom kysten og innlandet og gode beiteområder i fjellene. Samene var eksperter på å utnytte de rike ressursene i nord, og fjellfangsten på villrein var en viktig ressurs og næring i de samiske bosetningsområdene (Andersen, 2008; Sommerseth, 2011). Handel med vilt og skinnprodukter nevnes ofte i sagatekstene og i andre skriftlige kilder fra middelalderen. Ofte blir det vektlagt at samene var gode jegere og båtbyggere, og det fremheves at det var et godt naboskap med den norske befolkningen, og at allianser ble vedlikeholdt (Olsen, 2003, s. 17). I tillegg til den såkalte finneskatten, skattlegging av samene, var det grader av fordelaktige handelskontrakter med den fastboende norrøne befolkningen i vikingtiden, noe som sikret at de fikk varene sine skipet ut til Europa og markedene sørpå. I retur kom det eksotiske produkter som for eksempel edelt metall, tekstiler, glass og i

tillegg jern (Storli, 2006, s. 27–30). Varene som kom fra markedene i øst og sør, har trolig vært et viktig motiv for å videreutvikle jakt og fangst på blant annet villreinen i nord i løpet av jernalderen og tidlig middelalder. Funn av edelmetall, piler og mynter på de samiske offerplassene er sammenfallende i tid og viser at det samiske samfunnet hadde et kulturelt overskudd, og er et bevis på samarbeid mellom de ulike etniske gruppene i nord (Serning, 1956; Olsen, 2002).

Over halvparten av pilspissene er funnet i høyfjellsområder, i tilknytning til gamle snøflekker og fønner som nesten er borte i dag. Pilspissene fra Finnmarksvidda er funnet på morenerygger og rundt åssidene, hvor det er sparsomt med vegetasjon. Trolig har pilene vi finner i dag, vært skutt bort under selve jakten, fordi jegerne bommet på villreinen, og deretter har pilene blitt frosset inn i snøfonna eller kilt inn i sandbanken eller ura. Etter middelalderen og inn mot den lille istid fra 1400-tallet vokste snøfonnene og isbreene som følge av kaldere klima. I dag er det blitt varmere, og de avtinte områdene rundt de eldre snøfonnene viser seg å inneholde velbevarte funn av pilspisser og organiske materiale som ofte er mer enn 1000 år. Dette betyr at det er store muligheter for flere spennende fonnefunn i Nord-Norge i tiden som kommer.

REFERANSER

- Andersen, O. (2008) Reindriftas oppkomst i nordre Nordland. I Evjen, B., og Hansen, L. I. (red.), *Nordlands kulturelle mangfold. Etniske relasjoner i historisk perspektiv*. Oslo: Pax forlag, 113–148.
- Arne, T. J. (1911) Sveriges förbindelser med östern under vikingatiden: et arkeologisk bidrag, *Fornvännen* 6, 1–66.
- Callanan, M. (2015) Chronological patterns among archaeological finds from snow patches in Central Norway 1914–2011. I Indrelid, S., Hjelle, K. L. og Stene, K., (red.) *Exploitation of outfield resources: joint research at the University Museums of Norway*, Bergen: University of Bergen, 55–69.
- Dahl, R. (2002) Oldtidsfunn ved Reintindbreen i Skjomen, *Årbok, Ofoten Museum*, s. 41–70, Narvik.
- Farbregd, O. (1972) *Pilefunn frå Oppdalsfjella*. Miscellanea 5. Det kgl. Norske videnskabers selskap, museet. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- Finnstad, E., Marstein, R., Pilø, L., Stokstad, J. og Brimi, A. (2011) *Jotunheimen. Historien, maten, turene*. Oslo: Gyldendal.
- Kirchhefer, A. J. (2014) *Dendrokronologiske og vedanatommiske analyser av pulkdeleler fra breen Flatkjølen i Sørfold kommune, Nordland*. Rapport 55/2014. Upublisert rapport fra Dendroøkologen A. J. Kirchhefer. Topografisk arkiv, Universitetsmuseet. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Kirchhefer, A. J. (2016) *Dendrokronologisk datering av pulkmeien fra Rubben i Bardu kommune, Troms*. Rapport 07/2016. Upublisert rapport fra Dendroøkologen A. J. Kirchhefer. Topografisk arkiv, Universitetsmuseet. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Krag, C. (2022) *Einar Eindridesson Tambarskjelve i Norsk biografisk leksikon*, på snl.no. Hentet 29. mars 2023. https://nbl.snl.no/Einar_Eindridesson_Tambarskjelve
- Lundholm, K. (1976) Två kompletta pilar från Lappland. *Fornvännen*, 110–116.
- Magnus, O. (1976 [1555]) *Historia om De Nordiska Folken*. Möklinta: Gidlunds Förlag.
- Olsen, B. (2003) Bellingent Chieftains and Opressed Hunters? Changing Conceptions of Interethnic Relationships in Northern Norway during the Iron Age and the Early Medieval Period. I Barret, J. H. (red.) *Contact, Continuity, and Collapse: the Norse colonization of the North Atlantic*. Turnhout: Brepols Publishers, 9–31. <https://doi.org/10.1484/M.SEM-EB.3.3830>
- Pilø, L., Barrett, J. H., Eiken, T., Finstad, E., Grønning, S., Post-Melbye, J. R., Nesje, A., Rosvold, J., Solli, B. og Ødegård, R. S. (2021) Interpreting archaeological site-formation processes at a mountain ice patch: A case study from Langfonne, Norway. *The Holocene* 2021, Vol. 31 (3), 469–482. <https://doi.org/10.1177/0959683620972775>

- Pilø, L., Finstad, E. og Barrett, J. H. (2020) Crossing the ice: Iron age to medieval mountain pass at Lendbreen, Norway, *Antiquity* 2020 Vol. 94 (374), 437–454. <https://doi.org/10.15184/aqy.2020.2>
- Pilø, L., Finstad, E., Bronk Ramsey, C., Post Martinsen, J. R., Nesje, A., Solli, B., Wangen, V., Callanan, M. og Barrett, J. H. (2018) The chronology of reindeer hunting on Norway's highest ice patches. *Royal Society Open Science* 5. <https://doi.org/10.1098/rsos.171738>
- Popov, A. A. (1966) *The Nganasan. The Material Culture of the Tavgi Samoyeds*. Translated by Ristinen, E. K. Bloomington: Indiana University.
- Qvigstad, J. (1938) *De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker*. Oslo: Institutt for sammenlignende kulturforskning, Serie B, skrifter. XXXIII.
- Ryd, Y. (2001) *Snö – en renskötare berättar*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Rygh, O. (1885) *Norske oldsager*. Christiania: Cammermeyer.
- Serning, I. (1956) *Lapska Offerplatsfynd från Järnålder och Medeltid i de Svenska Lappmarkerna*, Nordiska museet, Acta Lapponica. XI. Stockholm: Hugo Gebers Förlag.
- Sjøvold, T. (1974) *The Iron Age Settlement of Arctic Norway. A study in the Expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle II, Late Iron Age*. Tromsø Museums Skrifter X, No. 2. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sommerseth, I. (2009) *Villreinfangst og tamreindrift i Indre Troms. Behyst ved samiske boplasser mellom 650 og 1923*. Upublisert doktorgradsavhandling i arkeologi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Sommerseth, I. (2011) Archaeology and the debate on the transition from reindeer hunting to pastoralism. *Rangifer* 31(1), 111–127. <https://doi.org/10.7557/2.31.1.2033>
- Sommerseth, I. (2015) New traces of wild reindeer hunting in the alpine areas in Northern Norway. I Indrelid, S., Hjelle, K. L. og Stene, K. (red.) *Exploitation of outfield resources: joint research at the University Museums of Norway*. Bergen: University of Bergen, 19–29.
- Storli, I. (2006) *Hålogaland før rikssamlingen. Politiske prosesser i perioden 200–900 e.Kr.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo: Novus forlag.
- Vorren, Ø. og Manker, E. (1958) *Samekulturen, en oversikt*. Tromsø: Tromsø Museums skrifter vol.5. Oslo: Universitetsforlaget.
- Zachrisson, I. (1983) *De samiska metalldepåerna, år 1000 – 1350*. Archaeology and Environment 3. Umeå: Universitetet i Umeå.
- Zachrisson, I. (1997) *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm monographs 4. Stockholm: Statens historiska Museum.